ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК—ІСТОРИЧНА СЕКЦІЯ
ACADÉMIE DES SCIENCES D'UKRAINE—SECTION HISTORIQUE

ДАН. ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

ПЕРШИЙ ТЕАТРАЛЬНИЙ БУДИНОК У КИЇВІ ТА ЙОГО САДИБА

КИЇВ—1925

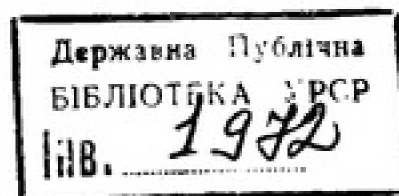
ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК—ІСТОРИЧНА СЕКЦІЯ
ACADÉMIE DES SCIENCES D'UKRAINE—SECTION HISTORIQUE

ДАН. ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

ПЕРШИЙ ТЕАТРАЛЬНИЙ БУДИНОК У КИЇВ' І ЙОГО САДИБА

КИЇВ—1925

Окрема відбитка із збірника „Київ та його околиця“
за редаг. голови секції акад. М. Грушевського.

Київ. Окрліт Ч. 13525—1925.
Держтрест „Київ-Друк“,
2-га друкар. Пушкинська, 4.
Ч. 144—200.

Хоча Київ тепер має в ріжних кінцях міста десятки театрів, все-ж зі словами «київський театр», «Театральна вулиця», «Театральна площа» у сучасного киянина, ба навіть і в київського старожила звичайно асоціюється будинок оперного театру, що стоїть на невеличкій площі, на розі Великої Володимирської й Фундукліївської вулиць; позаду нього невеличка, в один квартал, «Театральна вулиця», що з'єднує Фундукліївську вулицю з Великою Підвальною, і нарешті, «Театральна площа», де стоїть оперний театр і стояв раніш будинок старого оперного театру, що, проіснувавши на цьому місці 40 років,[1] згорів у 1896 році.

Але сотню років тому назад все це місце було лише великим загороднім пустирем, і при слові «театр» думка тодішнього киянина переносилася на початок теперішнього Хрещатика, де зараз площа Третього Інтернаціоналу, що раніш називалась «царською». Тут на місці европейського отелю й стояв перший київський театр, збудований на початку XIX століття.

Питання про те, який вигляд мав цей перший театральний будинок у Київі, становить інтерес як для історії архітектурного обличчя старого Київа, так і для історії київського театра і потрібує розгляду, тим більше, що останнього часу в це питання де-хто з дослідників вніс досить велику плутанину.[2]

Перш за все виникає питання, чому власне перший театральний будинок у Київі будують лише на початку XIX ст., тим часом як з драматичними виставами Київ був вже добре знайомий в XVII ст.?[3]

Справа в тім, що ці драматичні вистави носили в XVII й XVIII ст. шкільний характер і відбувались у Київо-Могилянському Колегіумі— пізніше Академії духовній. Артистами були сами «спудеї»—студенти, переважно «шляхетна молодь українська», що під приводом і керуванням своїх професорів і робила вистави в самім Колегіумі, або на відкритому повітрі.[4]

Ці шкільні вистави вимагали уже складної сценічної обстановки, і тому в залі, де робили вистави, мусіли улаштовувати спеціяльні приладдя.

---

[1] Збудований в 1856 році.

[2] Ми маємо на увазі книжку Лукомського Г. К. «Памятники старинной архитектуры Россіи, часть первая. Наша провинція, Петроградъ, 1915» (?). В третьому розділі, присвяченому театрам, автор пише про київський театр: «судя по пожертвованной гр. Бреверн де-ля-Гарди огромной расцвѣченной литографіи, изображающей видъ Кіева въ 30-хъ—40-хъ годахъ, здѣсь въ это время былъ также прекрасный театръ, въ классическомъ стилѣ, находившійся въ мѣстности приблизительно около университета св. Владимира. Не на мѣстѣ-ли теперешняго театра (?). Къ сожалѣнію, сгорѣвшій лѣтъ 15 тому назадъ кіевскій театръ былъ, подобно одесскому, передѣланъ, вѣроятно, въ 70—80 годахъ, такъ какъ его видъ до пожара имѣлъ мало общаго съ тѣмъ, что изображено на упомянутой литографіи». Автор цих рядків, окрім инших помилок, стулив до купи ріжні театри, що стояли в ріжних місцях Київа: один на Хрещатику, другий на Володимирській вул. і що були збудовані один після зруйнування другого.

[3] Дивись про це в відомих працях про український театр Петрова, Перетца, Резанова, Стешенка й инш.

[4] Аскоченскій В., Кіевъ съ древнѣйшимъ его училищемъ Академіею, ч 1. Кіевъ, 1856, прим. 408.

Так, наприклад, в п'єсі другої половини XVIII ст.
вѣкъ Божій», що грали київські спудеї, на сцені було виображено рай, до нього вели спеціяльні сходи; був і ад в формі ями, де сидів змій, що в певний момент дії, згідно з ремаркою, «ротъ роззявитъ и дымъ испущаетъ».[1] В п'єсі «Царство натуры людской» 1698 року на сцені виображали «купину огненную», в якій явився бог; була також в'язниця, де сиділа «натура» людська, гремів грім і блискала блискавиця.[2] Були п'єси і з складнішою сценічною обстановкою. Так, в драмі «Свобода», що грали в київському Колегіумі в часи Мазепи, на сцені не тільки меркло сонце, місяць, зорі, гремів грім, і мертві вставали з гробів, але в одній дії сцена мала уявляти море хвилясте, по цьому морю плив корабель, з нього кидали в море Іону, і нарешті з'являвся кит, що ковтав Іону, а потім знов викидав його на беріг.[3]

Діло історика театра розібратись в тому, як саме київські спудеї справлялись з цими труднощами;[4] я хочу тут лише підкреслити, що, не зважаючи на складність сценічної обстановки в виставах XVII—XVIII ст., у Київі не було ні спеціяльного театрального будинку, ні спеціяльних артистів. Ця шкільна драма була складовою частиною тодішньої системи навчання й виховання в школі і переважно для школярів і призначалася. Правда, на цих виставах бували представники київського магістрату, влади, а також взагалі поважніші з батьків тих спудеїв, що вчились в Колегіумі - Академії, але вистави ці все-ж не можна вважати за засіб до регулярного задоволення відповідних культурних потреб у київського населення взагалі. Широкі кола київського міщанства втішались переважно виставами вертепу—українського лялькового театру, який легко переносили з місця на місце два чоловіки, і тому він теж не потрібував спеціяльного театрального будинку.

З другої половини XVIII сторіччя на театральну справу на Україні починають впливати нові фактори, і вона починає набирати нових форм.

Кирило Розумовський, брат коханця й чоловіка цариці Єлизавети, повернувшись з-за кордону, де тоді захоплювались пишними виставами західньо-европейських театрів, одержав гетьманську булаву і, переїхавши до Глухова, почав у себе в столиці заводити на широку ногу пишний двір, і між иншим в 1751 році завів французький театр.[5] Трохи пізніше й українські магнати по своїх маєтках теж почали заводити кріпацькі театри з драматичними, оперними й балетними трупами, наприклад, Фролов-Багріїв в с. Лохні на Полтавщині, Ширай в с. Спиридоновій - Буді на Чернігівщині. Дуже багато театрів було у волинських панів: у Ільїнського в Романові, у Ол. Ходкевича в с. Пекалові,

[1] Петровъ Н., Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII—XVIII вв. Кіевъ, 1911, с. 75—80.

[2] Ibidem, с. 91.

[3] Ibidem, с. 95.

[4] В останні часи В. Адріанова виготовила спеціяльну розвідку про «mise en scene» старого українського театру. Дивись «Записки істор.-філолог. відділу Української Академії Наук», кн. IV, с. 300.

[5] Щербаківський Дан. «Оркестри, хори й капели на Україні за панщини» (Музика, 1914, ч. 10—12, с. 206).

Михайла Валевського в Тульчині, Прота Потоцького в Махнівці, генер. Леванідова в м. Корці, Мнішка в м. Вишневці й т. ин.[1] Всі ці театри були засновані до збудування київського театру. Інтерес до театру остільки поширився, що на початку XIX сторіччя в багатьох не тільки великих, але й малих містах України були вже теж театри: не тільки в Одесі, Харкові, Полтаві, Кам'янці, Житомирі, але й у таких містах, як Переяслав і Луцьк.[2]

Що до Київа, то перш за все треба сказати, що крім загального занепаду шкільної драми, театральні вистави в Академії до того-ж забороняються в 60-х роках XVIII ст. ректором академії Самуїлом Миславським.[3] Замісць того з кінця XVIII ст. у Київі починаються вистави по-за стінами Академії не шкільного характеру, і приймають в них участь уже не спудеї, а мандрівні трупи польські й польсько-українські. Вистави цих труп відбувались у приватних будинках, нашвидку пристосованих для цього. Сцену робили просто на підлозі без підмостків; суфльор сидів за першою кулісою; запавіс, зшитий з полотнищ взористої матерії, роздвигався направо й наліво. Освітлювалась заля лойовими свічками. Всю залю уставляли рядами лав. Перші місця були оббиті червоним сукном і коштували 3 карбов. асигнаціями; другі—синім,—2 карб.; а треті, оббиті «пестрядью», коштували по карбованцю. Каса містилась на вулиці, куди виставляли стіл, де по черзі сиділи вільні члени трупи.[4] Маємо відомості, що в кінці XVIII ст. для театральних вистав було пристосовано флігель царського палацу, але вистави відбувались в ньому нечасто; принаймні київський комендант Вігель, батько мемуариста, в своєму рапорті про «публичныя увеселенія и позорища» у Київі в 1797 році повідомляє військового губернатора, що орендар театру одержав валового прибутку лише 274 карб. 10 коп., себ-то в де-кілька разів менше, ніж содержатель «редути» (клубу), що одержав 791 карб.[5]

Були у Київі тоді окрім театральних вистав і инші «позорища». Так в цьому-ж 1797 році «италианецъ представлялъ на стене тень одинъ разъ и концертъ игранъ одинъ такъ же разъ»; це відбулось теж в будинку цих «редут». Маленькі п'єси і пантоміми, про які згадує Вігель (мемуарист), відбувались у приватному помешканні генерала де-Шардона[6], а спеціяльного театрального будинку, як підтверджує в своїх мемуарах той же Вігель,[7] до 1800 року в Київі не було.

---

[1] Ibidem, число 7—9, с. 145—149.

[2] Сѣверная Почта, 1809, № 10 і 44. Про полтавський театр говорить Долгорукий, Путешествіе 1810 р. (Чтенія Москов. Общ. 1869, № 2, с. 87). Про житомирський театр—Сѣверная Почта, 1809 р., № 6, від 2 падолиста, а також П. І. Мамаєв, Записки (Историч. Вѣстникъ 1901, № 9, с. 801). Про кам'янецький театр—Сѣверная Почта, 1809, № 16; 1810, № 83 і 112. Лише в Чернігові, за словами Долгорукого, ще в 1817 році не було «ни театра, ни клуба, ни гульбищъ» (Чтенія Москов. Общ. 1870 р. № 2, с. 41).

[3] Белецкий А., проф., Старинный театр в России. Москва, 1923, с. 55.

[4] Николаевъ, Драматическій театръ въ г. Кіевѣ, с. 14, прим. 2.

[5] Н. М. Публичныя увеселенія и позорища въ Кіевѣ сто лѣтъ тому назадъ («Кіев. Стар.», 1897, № 2, докум. 38—39).

[6] Воспоминанія Ф. Вигеля, т. I, с. 51.

[7] Ibidem, с. 163

Як-раз в цей час, в самому кінці XVIII ст. в житті Києва відбулися зміни, що не тільки поширили інтерес до театру, але й спричинились до збудування спеціяльного театрального будинку, хоч сами по собі безпосереднього відношення до театру не мали.

Перш за все, в 1797 році київську губернію, що значною своєю частиною лежала на лівому березі Дніпра, було реорганізовано, і до неї, замісць лівобережних повітів, було приєднано правобережні (в сучасному їх складі).[1] Це потягнуло до Києва інтереси дуже великого району з його панством—поміщиками, що з цього часу почали їздити до Києва й пробувати досить довго по ріжних справах.

Ще більше значіння мало переведення 1797 року до Києва контрактів з м. Дубна.[2] Останні поділи Польщі й переведення в звязку з ними нових державних меж цілковито змінили й пересунули економічні центри краю. В наслідок цього знаменитий Дубенський контрактовий ярмарок було перенесено до Києва, і це одразу підняло й розширило економічне життя Києва, його торгівлю й сприяло його зростові остільки, що ці київські контракти з часом почали рівняти до ляйпцигських. Місяць, що звичайно тягнулись київські контракти (зимою по Різдві), був заповнений не лише купівлями, продажами, позиками й иншими біржовими операціями. Ті поміщики, що з'їздились на контракти з усієї України, переважно правобережної, і були головною складовою частиною «контрактовичів», приїздили на контракти не одинцем, а з своїми сем'ями, що, насидівшись в глухих сільських закутках по своїх маєтках, бажали побачити світу, завести нові знайомства, полагодити матримоніяльного характеру справи і т. ин. Тому київські контракти зробились добою безперервних балів, гулянок, концертів і театральних вистав, а до останніх поміщики, з яких де-хто, як ми бачили, мав навіть свій власний театр, виявили цілком сталий і активний інтерес. Для цих театральних вистав, звичайно, було вже не досить помешкання у флігелі царського палацу. З'явилась потреба у великому і спеціяльно оборудованому помешканню. І ось, через де-кілька років після відкриття контрактів у Києві, закладають будинок спеціяльно для театральних вистав, закладають перший київський театр.

Час, коли саме збудовано театр, можна устаковити лише приблизно. На думку Закревського «первоначальный деревянный театръ выстроенъ въ 1803 г., но вѣроятнѣе въ 1806».[3] Чому саме він вибирає останню дату, Закревський не говорить. За словами Ніколаєва, театр почали будувати в 1801 році, кінчили будову в 1803 році і одкрили 9 вересня 1803 року виставою польсько-російської трупи Лотоцького

---

[1] Иконниковъ В., Кіевъ въ 1654—1855 гг. «Кіев. Старина», 1904 г., № 10, с. 16, 21.

[2] Про київські контракти дивись нарис Федора Ернста: Контракти та контрактовий будинок у Києві 1798—1923, Київ, 1923. А також Henryk Ułaszyn «Kontrakty Kijowskie», Petersb. 1900, і, звичайно, відповідні уступи Іконнікова: «Кіевъ въ 1654—1855 гг.».

[3] Закревскій Н., ст. 832—833.

комедію «Gavet na księżycu» і «Козакъ стихотворецъ» кн. Шаховського.[1] Джерел своїх Ніколаєв не подає. Такі-ж саме дати, як у Ніколаєва, але теж без точного зазначення джерел подає й Іконніков.[2] Ці дати викликають до себе довір'я своєю точністю й докладністю. Отже їх можна було-б тимчасово, поки будуть знайдені нові джерела, прийняти, якби їм, принаймні, цій даті закладки театру, не перечив один з старих планів Київа. Це «Планъ Владимерской первой части города Кіева, назначаемой для построенія въновъ съ конфирмованного плана». На ньому виображено район Липок і Хрещатика, що допіру почав заселюватись; зазначено також не тільки участки, роздані під садиби, але й прізвища власників, що одержали садиби, і нарешті точні дати, коли саме ці участки роздано. План цей можна датувати 1803 роком.[3] Участок, на якому було збудовано театр, має напис: «коллежской ассесорше Меленской 1803 года февраля 10 дня». З цього треба зробити висновок, що театр почали будувати не в 1801 році, а після 10 лютого 1803 року, бо давати приватній особі садибу, де було вже розпочато будування театру, рації для самого магістрату не було.

На плані Київа 1806 року театр уже зазначено. Тому ми можемо сказати, що його збудовано десь між 1803 і 1806 роками, можливо й у 1803 році.

В певному звязку з фактами, що про них ми вище говорили, стоїть не тільки час збудування першого театру, але й вибір місця, де його було збудовано. Цікаво, що театр будують не в старих центрах київського життя, а, як ми допіру бачили, майже на порожньому ще місці.

Київ в XVIII ст. являв фактично три окремих міста: Поділ, Старий Город і Печерський городок з Лаврою,[4] що були обнесені кожний окремими валами й стінами.

Театр будують як-раз за валом Старого Города (що йшов по теперішній Костьольній вулиці) на початку великого пустиря, що тягнувся від «Євсейкової долини» й «пісків», як раніш назвались перша й друга частини теперішнього Хрещатика,[5] аж до садів Клова. За словами Берлинського, до 1797 року на Хрещатику не було ще жадного бу-

---

[1] Николаевъ, Драматическій театръ въ Кіевѣ, с. 15.

[2] Иконниковъ, Кіевъ въ 1654—1855 г. «Кіев. Стар.», 1904, № 10, 42.

[3] План належить Всеукраїнському Істор. Музею в Київі. Дати на ньому немає, але участки, зазначені в 47 пунктах «Изъясненія плана», помічені роками 1797—1803. В «Изъясненіи плана», де зазначено список осіб, що одержали участки, а також рік, місяць і число, коли участки роздані, видачу останнього участку № 46 помічено 10 лютого 1803 року, а під 47 числом зазначено «остающіеся мѣста подъ постройку домовъ слѣдующіе къ раздаче просителямъ». Таким чином, план точно датується 1803 роком. Правда, на ньому зазначено участок «на постройку лютеранской церкви», датований 6 червня 1812 року. Але треба сказати, що цей участок не зазначений в «Изъясненіи плана», що він являється єдиним, поміченим датою після 1803 р., нарешті його одведено на розданих раніш участках Феншевої й Наришкіної. Ясно, що цей єдиний пізніший запис, зроблений через 9 років після складення плану, не може заперечити датуванню нашого плану 1803 роком.

[4] Иконниковъ, Кіевъ...

[5] Максимовичъ, Сочиненія, т. II, с. 70, 114—115.

динку.[1] Що ця місцевість була пустирем в кінці XVIII ст., підтверджує й план Київа, уміщений на мапі київської губерні, зробленій між 1781 і 1792 роками,[2] де в районі Хрещатика не зазначено жадного будинку, і помічені вони лише на дорозі до Лаври, на взгір'ю, десь в районі теперішнього Всеукраїнського Історичного Музею.

Зміна території київської губерні й перевод контрактів з Дубна до Київа в кінці XVIII ст. швидко підіймають економічні сили Київа й сприяють їх розвитку. Це повело за собою приток і збільшення населення, розширення міста й забудову пустопорожніх міст, і ось в першу чергу для забудови й були одведені участки землі між Старим Городом і Печерським городом, які на протязі 6—7 років з 1797 по 1803 рік і були майже всі розібрані.[3] Коли на вищезгаданому плані 1803 року, де зазначено ці участки, ми роздивимось, кому саме вони дістались, то виявляється цікава картина соціяльного стану власників: з 46 участків, розданих за цей термін, не менш 1/4 участків найбільших і найкращих одержали великі київські магнати, починаючи з дружини військового губернатора Феньша, графів Румянцева, Салтикова, княгині Хованської, тайних совітників Наришкіна, Милашевського, дійсного статського совітника Короб'їна і кінчаючи де-кількома полковниками. Більш як третину участків забрали всякі статські й надворні совітники, колежські й губернські секретарі, майори, капітани, поручики й инші військові й цивільні середніх і нижніх рангів службовці, а на долю міщан і купців припадає ледве 1/3 участків менших і гірших.

Отже ясно, що вибір місця для театру саме в цьому новому районі, який що-йно почав заселюватись, відповідав інтересам теї чиновної й військової знати, що захопила в свої руки більшу частину нового району.

Перше ніж перейти до опису зовнішнього вигляду театра, я мушу ще спинитись над думкою Улашина, ніби цей театр містився не в спеціяльно збудованому для нього будинку, а був лише перебудований з иншого, що існував на цьому місці, будинку. На місці театру, пише Улашин, «stał już poprzednio budynek gotowy, którzy należało tylko przerobić w zastosowaniu do potrzeb teatralnych. W onym budynku miescila się do tego czasu Kijowska loża masońska połączonych słowian». Тому Улашин готовий прийняти переказ, що цей театр було збудовано, певніше, перебудовано, з казковою швидкістю, ніби на протязі двох зимових тижнів, аби встигнути закінчити його до відкриття контрактів.[4] Улашин не каже про джерела, з яких він про це дові-

---

[1] Максимъ Берлинскій, Краткое описаніе, Кіевъ, Спб., 1820, с. 60.

[2] Повний заголовокъ мапи: «карта кіевской губерніи съ разделеніемъ уездовъ и съ расположеніемъ вокруг оной уездныхъ плановъ и табелей, показывающихъ разстояніе оныхъ и число сѣленій, строеньевъ и народа». Мапу виконано аквареллю майстерно; цінна вона планами Київа і лівобережних повітових міст, що з повітами були в 1781 році приєднані до складу київської губерні. План належить Всеукраїнському Історичному Музею.

[3] Henryk Ułaszyn, Kontrakty Kijowskie, c. 65.

[4] Ibid. c. 65.

дався, але коли навести відповідний уступ з мемуарів П. Д. Селецького,[1] то, я думаю, стане ясним, що обидва автори говорять про ті самі факти.

Селецький розказує: «надъ Крещатикомъ, на одной изъ плоскихъ возвышенностей, которыми оканчивается дворцовая часть Кіева, стояло древнее, деревянное, полуразрушенное зданіе, тамъ въ старыя времена была массонская ложа, потомъ въ зданіи этомъ помѣщался театръ, наконецъ оно пришло въ совершенную ветхость и служило убѣжищемъ летучимъ мышамъ... съ мыса открывался великолѣпный видъ на Старый Кіевъ, съ его древними церквами... Рѣдко ходили сюда любоваться прекрасными видами...» Наведена цитата ясно доводить помилковість гадки польського вченого. Адже з слів Селецького видко, що цей будинок стояв не на Хрещатику, а над Хрещатиком, на високій площі, з якої було прекрасно видно Старий Київ, тим часом як для глядача, що стоїть на площі перед театром, Старий Київ фактично закритий. Далі, за словами Селецького, будинок, де була масонська ложа, містився серед заростів, куди рідко хто заходив, тим часом як театр поставлено, правда, в майже незаселеній частині міста, але на найголовнішій дорозі, що з'єднувала Поділ з Печерським городом.

Що до часу перебування в цьому будинку масонської ложі, то лише в тім випадку він не перешкоджав би гадці Улашина, коли-б мова йшла не про ложу «сполучених слов'ян» (про що каже Улашин), бо вона існувала в Київі з 1818 до 1819 року, себ-то далеко пізніше ніж було збудовано наш театр, а про старіші ложі—«безсмертія», або «трьох колон».[2] Вони існували у Київі в кінці XVIII ст. і могли-б міститися в цім будинку до перебудови його на театр. Але найголовнішим фактом, що відкидає гадку Улашина, є той, що обидва будинки— і наш театр, і будинок, де містилась масонська ложа, існували одночасно на протязі де-кількох десятків років. Адже Селецький бачив цей будинок десь коло 1838 року, себ-то більш ніж 30 років після збудування театру, і в той час, як в театрі знаменитий трагик Мочалов виступав в «Гамлеті» й «Отелло», в будинку масонської ложі, якого в свій час теж було перебудовано на якийсь театр, жили кажани, і ходили до нього кияне милуватись гарними краєвидами.

Коли до цього додамо, що на плані 1803 року, на участку Меленської, де пізніше збудували театр, не зазначено жадних забудов, тим часом як на инших участках зазначено, то, мені здається, стане цілком ясним, що наш театр не було перебудовано з якогось старого будинку, що ніби існував на цьому місці раніш, а спроєктовано й збудовано цілком заново.

З існуючих літературних джерел найдокладніше описання київського театру дає Н. Закревський. Оскільки автор «Лѣтописи и описанія Кіева» був сам киянином, бачив театр і мабуть бував в ньому, ми можемо зарахувати його описання до наших першоджерел.

---

[1] Записки Петра Дмитр. Селецкаго («Кіев. Стар.» 1884, февр., с. 280).

[2] Єфремов С., Масонство на Україні (Наше минуле 1918, ч. 3, с. 10 і 16).

В другому виданню своєї відомої праці про Київ він так описує театр: театр був «противъ Государева сада, ниже теперешняго Доминиканскаго костела, вначалѣ Крещатицкой улицы, вблизи Крещатицкаго ввоза (Александровскаго спуска). Это было деревянное строеніе правильной, нѣсколько тяжелой архитектуры. Спереди и по бокамъ фасад его украшенъ былъ портиками съ колоннами; а внутренность онаго, въ послѣднее время была прилично устроена.[1] Зданіе это выстроено изъ городских суммъ въ началѣ текущаго столѣтія потому, что до 1797 г. не было тутъ ни единого строенія... Нѣкоторые полагаютъ, что первоначальный, деревянный театръ выстроенъ въ 1803 г., но вѣроятнѣе въ 1806 г... На большой занавѣси былъ изображенъ стоящій на классической тріумфальной колесницѣ какой-то греческій герой, сопровождаемый многочисленнымъ воинствомъ, вдоль древней городской стѣны; а въ воздухѣ представленъ парящій крылатый амуръ со свиткомъ въ рукахъ, на коем написано «Ridendo castigat mores», т. е. смѣясь, очищаетъ нравы. Зданіе это въ пятидесятыхъ годахъ разобрано и почти на этомъ самомъ мѣстѣ теперь стоитъ каменный двухъ-этажный домъ. Домъ этотъ принадлежитъ г. Гудимъ-Левковичу. Здѣсь помѣщается одна изъ лучшихъ гостинницъ въ Кіевѣ, подъ названіемъ Hôtel de l'Europe».[2] Улашин і Ніколаєв[3] кажуть, але не відомо на підставі яких саме джерел, що театр був «съ чотырьмя вынесенными портиками съ колоннами». Що до авторів спогадів і мемуарів, то вони дають дуже загальні і до того-ж суб'єктивні відомості про зовнішній вигляд театру. Наприклад, в спогадах Романовича-Словатинського находимо таке місце про театр: «Крещатикъ оканчивался деревяннымъ балаганомъ, гдѣ помѣщался театръ, и гдѣ теперь Европейская гостиница. Въ этомъ театрѣ я въ первый разъ видѣлъ сцену и не могу забыть того впечатлѣнія, которое производилъ на меня «Шельменко денщикъ» и балерина Адель, танцовавшая въ антрактахъ».[4] А для інженіра Н. І. Палібіна, що бував в театрі в цю-ж таки добу, театр був не деревляним балаганом, а «правильно устроенный и красивый деревянный театръ, хорошо отдѣланный внутри».[5]

Як бачимо, літературні дані про наш театр остільки бідні й недокладні, що з них трудно мати певну уяву про його зовнішній вигляд, а тому тим більшу вагу мають малюнки театру, що залишились від тієї доби. На жаль, ні проєкту будинку, ні пізніших його планів не збереглось. Мені відомо лише три виображення нашого театру: 1) малюнок Закревського, 2) літографований «Видъ Крещатика въ Кіевѣ» з виображенням театра з якогось мені невідомого видання й 3) виобра-

[1] В першому виданні праці Закревського 1858 р. на с. 221 замісць «прилично устроена» було «превосходно устроена».

[2] Закревскій, Лѣтопись и описаніе Кіева, М. 1868, с. 832—3.

[3] H. Ułaszyn, Kontrakty Kijowskie, c. 65; Николаевъ, Драматическій театръ въ Кіевѣ, с. 15.

[4] Романовичъ-Словатинскій А. В., Моя жизнь и академическая дѣятельность 1832—1884. Воспоминанія и замѣтки («Вѣстникъ Европы» 1903, январь, с. 167).

[5] «Кіев. Стар.» 1890, октябрь, докум. 152.

ження його на панорамі Київа. Є҄сть також де-кілька дуже схематичних зазначень його плану на планах Київа першої половини XIX ст.

Розглянемо кожний з цих малюнків.

Малюнок Закревського уміщено на 31-ій таблиці серед инших малюнків, що ними ілюстровано його рукописну «Лѣтопись города Кіева». Під малюнком напис: «Видъ театра и улицы Крещатицкой», а на самому малюнкові праворуч підпис художника: «Р. Н. Закревскій», себ-то «Рисовалъ Н. Закревскій». [1]

Цей малюнок не має вказівок на те, що Закревський перемальовував його з иншого оригіналу (а це він завжди робив, коли копіював чужі малюнки), тому треба думати, що це оригінальний малюнок Закревського і що він має всі хиби його власноручних малюнків. Закревський, як видно з його малюнків, уміщених в рукописній «Лѣтописи», був в малюванню дилетантом і особливо погано справлявся з пропорціями. Треба також пам'ятати, що Закревський вважав за можливе робити малюнки київських будинків, перебуваючи у Ревелі. Про це свідчать і відповідні написи, і самий характер де-яких малюнків, фантастичних не лише в деталях, але і в істотних частинах. При тім, ще невідомо, чи Закревський робив в Ревелі ці малюнки Київа з якихось ескізів, що хтось робив для нього в Київі, чи з власних ескізів з натури, чи малював просто по пам'яті.

Будинок театру на малюнкові Закревського являє довгий прямокутник, що короткою стороною виходив на Хрещатик, а довгою на спуск до Подолу. Головний вхід—з Хрещатика. Цей вхід розроблено в формі ампірного портика, уміщеного в широкій ніші, зробленій в цій короткій стіні будинку на всю його височінь. Знадвору до цього портика ведуть широкі сходи в 7 ступіньок, а далі з площадки портика публіка мала входити в театр трьома дверима. Фронтон, що провисає над нішею, підпирають дві колони з капітелями доричного стилю. В фронтоні зроблено широке півкругле вікно з балюстрадою. Вікна йдуть в два ряди, ніби будинок двохповерховий. Хоча художник середину фронтону намалював помилково не між колонами, а над правою колоною, все-ж малюнок чільного портику особливих хиб не має. Инше враження робить на малюнкові Закревського права прибудова, що виходить до спуска на Поділ. Тут намальовано одноповерхову прибудову з двома вікнами на чільному боці під високим

---

[1] Рукопис переховується в кол. імпер. публ. бібліотеці в Ленінграді. Він складається з трьох частин: 1) «лѣтопись города Кіева», 2) «описаніе» його, 3) «прибавленіе» до перших двох частин. Всі три частини помічені 1840 роком. «Жизнеописаніе Николая Закревскаго, автора сей книги», що уміщено на арк. 234—238, помічено 14 лютим 1845 р. Рукопис передано до бібліотеки в 1846 р. Всього в ній, окрім тексту, 48 таблиць, де уміщено до 60 малюнків—переважно копії, роблені власноручно Закревським з малюнків П. Свіньїна, акад. Солнцева, Воробйова, Лохвицького, Вадима Пассека, Задорожного і з ріжних видань, а також з планів-оригіналів.

[2] На 18-ій таблиці, наприклад, малюнок арсеналу має напис: «нарисовалъ Николай Закревскій Ревель 16 августа 1836 года»: на 20-ій таблиці «Видъ Самсоніева Павильона и Гостинного Двора на Подолѣ въ Кіевѣ. Нарисовалъ Николай Закревскій. Ревель августа 6 д. 1836 года».

Київський театр з малюнку Н. Закревського.

двосхильним дахом, що випирається гребенем в головний карниз. З обох боків в кутки між прибудовою і стіною театру дуже незґрабно втиснуто по три колонки з масивними карнизами, що завершуються балюстрадами. Це мабуть мало виобразити один з бічних портиків, про які, як ми бачили, писав Закревський в своїй «Літописі», але ні дверей, ні сходів тут не видно, а бічні колонки втулені так неприродньо, що ясно, що малюнок передає тут дійсність фантастично. З лівого боку від театру намальовано широкій двір, обнесений деревляним тином, і в ньому два одноповерхові будинки з вікнами, що виходять на Хрещатик і ще два будинки в глибині двору. Цей двір і будинки зазначено як-раз на тому місці, де зараз початок Трьохсвятительської вулиці, якої в ті часи ще не було.

Коли саме зроблено цей малюнок, сказати трудно, можливо, що не тільки до 1843 року, коли на мапі Київа ми бачимо Театральну вулицю («Трьохсвятительську»), якої на малюнку Закревського немає, але й до 1837 року, коли почали зрівнювати вали старокиївської кріпости, бо тут, на малюнкові, фасад костьола прикрито буграми, які подібні до валів. Навіть побіжний аналіз малюнку доводить, що

Колишня «Олександрівська» вулиця з видом на театр.

його роблено не з натури. Адже на костьолі, якого намальовано на задньому плані, замісць трьох бань намальовано одну і то з більшою ніж в дійсності кількістю вікон на барабані; відношення силуету костьолу до фронтону зовсім не правдиве. Самий характер помилок такий, що видно, що речей, які намальовано, перед очима у художника не було.

Все-ж одкидати цей малюнок не можна, бо треба зазначити, що він взагалі відповідає планові театру на плані Київа 1816 року, роботи А. Меленського, і можливо, що ескіз головного фасаду театру був під руками у Закревського в Ревелі, коли він робив цей малюнок, бо й самий малюнок у Закревського зроблено так, як малюють будинки на проєктах. По пам'яті Закревський міг домалювати правий бік театру й будинки навколо.

Друге виображення театру уміщено на літографії з написом вгорі «Видъ Крещатика въ Киевѣ», фотографічний знимок з якої є в відділі «Старий Київ» Всеукраїнського Історичного музею у Київі. Фактично тут виображено не Хрещатик, а вулицю Революції (був. Олександрівську) на протязі приблизно від місця, де зараз стоїть будинок Музею, до Хрещатика. З правого боку на задньому плані малюнку виображено театр, а далі на горі видно Михайлівський манастир і костьол. На виображенню театра, замісць двох колонок, що намальовано у Закревського, ми тут бачимо широкий портик в шість колон, що займає весь фасад театра. Обабіч цього портика—дві невеличкі прибудови з дверима, що виходять сюди-ж, до головного фасаду.

Дати на малюнкові немає. Тому що на ньому не виображено ні валів, зруйнованих після 1837 року, ні фонтану «Івана», збудованого в 1843 році, можна думати, що його виконано в протяг часу якраз між цими роками.[1]

Дуже подібним до останнього малюнку є виображення нашого театру на панорамі Київа, зробленій приблизно біля 1850 року з даху будинку інституту шляхетних паненок.[2] Ім'я автора панорами невідоме, але видно, що її робив прекрасний рисовальщик, можливо архітект, що добре розумівся на тому, як саме треба передавати пам'ятки архітектури. Театр тут виображено трохи з иншого пункту ніж у Закревського: окрім головного фасаду змальовано не правий дов-

---

[1] Хрещатик київський було в ці часи видано: 1) з малюнку Штернберга в альманахові «Утренняя заря», Альманахъ на 1839 годъ, изданный В. Владиславлевымъ, С. П. 1839; 2) з рисунку В. Пассека; у Пассека В., Виды и приложенія къ очеркамъ Россіи, М 1840. лит. Кирстена въ Москвѣ С. П. Б. 1838, лит. Селезневъ, а також 3) в виданні «Памятная книжка на 1842 г.» при Главн. Штабѣ в С. П. Б., але я не міг звірити їх з малюнком, про який іде мова.

[2] На панорамі вгорі напис: «Панорама Кіева, снятая изъ Института благородныхъ дѣвицъ». Як підпису майстра, так і дати вона не має, але час її виконання можна встановити з таких деталів: Володимирську Горку виображено на ній спланованою, обсадженою тополями і з меморативною колонкою 1849 року. Будинок дворянського зібрання виображено без даху, а його перебудовували в 1851 році: софійську дзвіницю виображено без четвертого поверху, закінченого лише в 1851 році. Приблизною датою виконання панорами, таким чином, стає 1850 рік.

Київський театр перед зруйнуванням (з панорами 1850 р.).

гий бік театру, а лівий. Театр тут також, як і в Закревського, має форму довгого прямокутника з фронтом в стилю ампір, але з значними відмінами, аналогічними тим, що маємо на виображенню театру на літографії, тільки тут краще виображено всі деталі.

Площадка перед дверима головного входу з а й м а є тут не тільки нішу, як на малюнкові Закревського, а виступає далеко наперед на вулицю і сходить на ню п'ятьма ступіньками. Над нею зроблено спеціяльний навіс, що його підтримують не дві, як у Закревського, а шість колон, при чім дві крайні колони стоять за межами площадки, на землі. Площадку освітлюють два висячих лихтарі, і з неї ведуть в середину театра лише одні двері, замісць трьох, намальованих у Закревського. Обабіч головного фасаду дві прибудови під односхильним дахом з двома вікнами й дверима, що виходять на цей же головний фронтон. Над дверима зроблено парапети з фальшивими півциркульними вікнами. До дверей з вулиці ведуть сходи. Цих прибудов, що бачимо також і на літографії: «Видъ Крещатика въ Кіевѣ», немає у Закревського; не зазначено їх також і на плані 1816 року. За першою лівою прибудовою намальовано ще прибудову з двосхильним дахом, як і в Закревського, лише без колон і з одним, а не двома вікнами. Дверей в цій прибудові також не видно. Вікон показано два ряди, і лише з фронту: верхні трохи коротші за нижні, також як і в Закревського. Дах театру покрито дошками в три ряди. Два комини, зазначені в передній і задній частині будинку в нижній частині даху, свідчать, що будинок опалювався.

Я вже казав, що оригіналів—планів театру не збереглось. Є лише дуже схематичні зазначення плану театра на ріжних старих планах Київа. Цікаво, що більшість з них мають форму хреста, наприклад, на плані у Берлинського, на плані Київа 1838 року (Всеукраїн. Історичн. Музею), навіть на плані Київа 1846 року, що взагалі відповідає скоріше малюнкові Закревського, ніж двом иншим малюнкам.

Найдокладніший план театру ми маємо на частковому плані м. Київа 1816 року, роботи Андрія Меленського, про що ми говорили вище. Тут зазначено лише середні, а не передні бічні прибудови, саме ті, що показані у Закревського (без колон, звичайно) і повторені на панорамі; зазначена також ніша на передньому фасаді, яку ми бачимо на всіх малюнках; показано нарешті прибудову, або портик, також і на четвертому задньому боці театру, про що говорить Улашин і Ніколаєв. Взагалі зазначено такі деталі, які можна було зробити, маючи під руками оригінал плану будови. Порівнявши ці три малюнки поміж собою, а також з схематичними зазначеннями театру на старих планах Київа, можна зробити такі висновки: 1) малюнок Закревського, як би критично ми до нього не відносились, все-ж відповідає планові 1816 року, що робив Меленський, дає більш-менш правдиву уяву про чільний фронтон театру в його первісному вигляді; 2) театр перебудовано, що відбилось на його зовнішньому вигляді; 3) другий і третій малюнки театру дають уяву про те, який вигляд він мав після останніх переробок: головний портик було розширено і, замісць двох колон, поставлено шість; обабіч головного виходу прибудовано два бічні виходи дверима теж на південь, мабуть для тієї частини публіки, що сиділа в верхніх ярусах театру.

Театр на плані Меленського 1816 р.

Повстає ще питання про авторство проєкту нашого театру, про архітекта, що будував його.

Міським київським архітектом в часи, коли будували театр, був Андрій Меленський. Хоча в літературі найстарші роботи Меленського датовано лише 1807 роком, все-ж єсть цілком певні дані, що Меленський зробився міським архітектом уже в першій половині 1799 р. [1]

В видатковій відомості київського магістрату за 1799—1800 роки зазначено «городскому архитектору Меленскому съ помощникомъ и ученикомъ, въ жалованье и на расходы» в 1799 році—544 карб.

[1] На мою думку, в звязку з цим прийдеться переглянути висновки, зроблені у Ф. Л. Ернста, що до авторства «пам'ятника хрещення» 1802 р., а можливо її контрактового будинку, яке він приписує архітектові Елдезіну. Ернст Ф., Контракти і контрактовий будинок у Київі, Київ, 1924, с. 10—11, 15, 28.

42 коп., в 1800 році 744 карб. 21 копійка, а трохи далі «Архитектору Елдезину за генварьскую 1799 треть 33 р.». [1]

Що на початку 1799 р. працював ще Елдезін, також видко як з підпису його на плані 24 січня 1799 року, так і з видачі в 1799 р. 116 карб. 62 коп. «для уплаты рабочимъ людямъ бывш. при губернскомъ архитекторѣ Елдезинѣ во время случившихся по должности его при назначеніи къ построенію по Высочайше апробованому плану въ Кіевѣ домовъ». [2]

З цих даних ясно, що Меленський заступив місце Елдезіна на посаді міського архітекта саме в першій половині 1799 року, а від 1800 року зберігся план перебудови Житноторзької площі в третій часті Київо-Подола роботи Меленського з його власноручним підписом. [3] Отже Меленському, мабуть, ex officio як міському архітектові й довелось будувати театр. Але існують і инші дані, що встановлюють авторство Меленського в проєктуванні театру.

Той факт, що в 1803 році місце, де було збудовано театр, належало «коллежской ассесоршѣ Меленской», наводить на думку, що ця колежська асесорша була дружиною архітекта Меленського, і що фактичним власником цього місця був Меленський, що лише взяв участок не на своє ім'я, а на ім'я дружини так само, як це робили й инші, особливо великі урядовці. [4] Переуступаючи власний участок магістратові для збудування на ньому театру, Меленському, звичайно, особливо зручно було використати своє становище міського архітекта, щоб удержати замовлення на будову міського театру саме в своїх руках. Що Меленський в 1803 році міг мати дружину, видно з того, що в 1817 році синові його було 13 років і він клопотався пристроїтись помічником до батька. [5] Що в 1803 році Меленський міг бути «колежським асесором», як Меленська титулується за чоловіком, видно з того, що в цих самих документах 1817 року Меленський титулується вже «коллежскимъ совѣтникомъ», що як-раз відповідає нормальному «чинопроїзводству» тих часів.

Посереднім доказом того, що театр будував саме Меленський Андрій, являється частковий план Київа, що він зробив в 1816 р., в звязку з збудуванням костьола. На цьому плані Меленський зазначає вулицю Хрещатицьку й Олександрівську лише схематично і, хоч на них було чимало будинків, не зазначає жадного будинку. Єдину виїмку він робить іменно для театру, при чому подає план найдокладніший і найдосконаліший з усіх відомих планів, роблених у инших архітектів завжди лише схематично. Очевидно, авторові проєкту театра це труднощів не завдавало, а можливо було й приємно зафіксувати на мапі свій твір.

[1] Ibid., с. 119.

[2] Ibid., с. 124.

[3] У Всеукраїнському Історичному Музею імени Т. Шевченка у Київі.

[4] Так, наприклад, на плані 1803 р. ми бачимо участки Софії Карловни Феньш (дружини генерал-губернатора), генерал-майорші Массе, «тайной совѣтницы» Наришкиної, княгині Хованської, чоловіки яких займали видатні адміністративні посади і, очевидно, вважали за незручне брати участки на своє ім'я.

[5] Архів губерніяльного правління при центральному архіві за 1817 р., ч. 223, № 5247.

Нарешті, ця наша гадка підтверджується спогадами, що збереглись в роді другої дружини А. Меленського, Пелагеї Івановни з роду Дробинко-Лешкевичів, з якою він одружився біля 1812 року. Згідно з цими родинними спогадами, Меленський мав у цьому театрі свою постійну дарову ложу, і саме тому, що будував театр. Сем'я його завжди користувалась цею ложею, і тому пам'ять про це удержалася і в пізніших поколіннях її.[1]

Про розміри театру й його внутрішній вигляд ми знаємо дуже мало.

Коли вирахувати розміри театру з масштабу планів Меленського 1816 року й Шмигельського (див. далі), то матимемо приблизні цифри для ширини—8 сажнів (без бічних прибудов) і для довжини—17 сажнів. Знадвору будинок театру мав вигляд двохповерхового, принаймні, вікна в ньому розташовано на два яруси, але в середині місця для глядачів ішли в три поверхи; про це ясно свідчать театральні афіші 1816 року,[2] які зазначають три типи лож: «loża dolna», «loza górna», «loza na trzeciem piętrze». В паралельному російському тексті вони носять назви: «ложа въ низу», «ложа въ первомъ этажѣ», «ложа во второмъ этажѣ», або «ложа галерейна». Кожну ложу було розраховано на чотирьох глядачів. Нижня ложа, коли взяти на увагу її ціну, вважалась за гіршу, ніж ложа першого поверху. В афішах 1827 року згадується иноді (17 січня) «loza podwójna na osób osm». Окрім лож, афіші 1816—1827 років зазначають також «кресла», «партеръ», «галерею» (инаше «парадисъ», «райокъ»). Инших місць афіші цеї доби не знають.

Ніколаєв, не цитуючи, як завжди, свого джерела, малює инакшу схему розпологу місць: ложі (всього 32) були лише в двох ярусах; далі, окрім 40 кресел, себ-то лавок з перегородками, оббитих червоним сукном, партеру (місця за креслами), де не сиділи, а дивились виставу стоячи, а також галереї, були ще дивани й амфітеатр.[3] Де саме вони містились, Ніколаєв не каже. Цю ріжницю можна пояснити тим, що під час перебудови театру, що, як ми вище бачили, відбилась і на зовнішньому вигляді театру, було перебудовано також і місця для глядачів. В цю добу в театрі було коло 470 місць.

Вступна платня була надзвичайно ріжноманітна, і в добу 1816—1827 років мінялась десятки разів на протязі року.

З розрахунку на асигнації в 1816—1827 роках ціни були такі:[4]

ложа верхня	10—25 карб.
„ нижня	8—20 »
„ галерейна	6—15 »
місце в креслі	3—5 »
„ в партері	2—4 »
„ на галереї	60 коп.—1 »

---

[1] Відомості подав член комісії «Старий Київ» І. І. Щітківський, жонатий із правнучкою Андрія Меленського. За ці відомості при цій нагоді приношу йому щиру подяку.

[2] Збірка афіш 1816, 1823, 1827 років Київського Центрального Архіву.

[3] Николаевъ, ст. 15.

[4] Афіші Київського центрального Архіву. а також П. Т., Къ исторіи польскаго театра въ Кіевѣ («Кіев. Стар.» 1890, іюнь).

Були й абонементи: верхня ложа на 100 вистав коштувала 500 карб., нижня 450 карб.. галерейна 250, крісло 200, місце в партері—100 карб. Дворянство й купецтво звичайно абонували ложі й крісла, а иноді, наприклад, в 1840 році, коли всесильний Бібіков почав був піклуватись про розвиток київського театру, була спроба зробити це абонування обов'язковим. [1]

Акустика в театрі була дуже гарна. [2]

Вище ми вже приводили з слів Закревського опис театрального занавісу. На декорації й узагалі оформлення сцени тоді звертали велику увагу. В афішах, особливо про постановку бойових п'єс, завжди підкреслювалось, що п'єса йде „съ новыми машинами, декораціями, полетами и превращеніями". [3] Існували також спеціяльні приладдя в підлозі сцени для певних сценічних ефектів, що були тоді новиною; про них антрепренер теж попереджав публіку в афішах. Так, наприклад, в 1816 році в афіші про виставу Гамлета зазначено, що в другій дії буде між иншим «кладбище, гдѣ духъ по разговорѣ съ Гамлетомъ пропадаетъ въ землѣ».

Рідко на театральній афіші можна здибати прізвище декоратора. Так, в 1823 році для п'єси «Елена или Разбойники на Украинѣ», що йшла 22 січня, були спеціяльні декорації «pędzla pana Scotti». [4]

Сцена в театрі була пристосована лише для театральних вистав (а не «механическихъ»—циркових, які в ту пору в Київі були в моді) і на протязі майже 50 років свого існування дала місце, здається, всім їх типам. В театрі ставили драми, трагедії, комедії, опери, балети, пантоміми, інтермедії, ставили концертові відділи. В своїх стінах дерев'яний київський театр бачив ріжноманітні трупи: польські, українські, російські, французькі, італійські і найвидатніших артистів першої половини XIX ст., починаючи з Щепкіна, Мочалова. Живокіні, Мартинова, Самойлова, Сандунової і кінчаючи Каталіні і знаменитою французькою артисткою Жорж.

Відбувались у ньому і лялькові вистави, а також «оптическія представленія». [5]

Вистави відбувались цілий рік, навіть літом. Перерва бувала лише великим постом. [6] Починались вистави звичайно о 7 годині, иноді зимою о 6 годині, а літом о $7^1/_2$ і навіть о 8 год. [7] В урочисті царські дні театр було ілюміновано, [8] і вступ до театру, або лише на галерею

---

[1] Мердеръ А. Къ заботамъ Ген.-Губ. Бибикова объ устройствѣ въ Кіевѣ постояннаго театра («Кіев. Стар.», 1901, IX).

[2] Николаевъ, с. 15.

[3] Афіші за січень 1827 р. про виставу «Днѣпровской Русалки».

[4] Афіша Центрального Архіву.

[5] Афіша 17 січня 1823 р.

[6] П. Т., Къ исторіи польск. театра въ Кіевѣ («Кіев. Стар.», 1890, іюнь, с. 540).

[7] О 6 годині починалось в січні 1823 року.

[8] Що це за ілюмінації, не ясно, бо і в звичайні дні 1816 р. в афішах за антрепризи Змієвського здибаємо вирази: «на иллюминованномъ восковымъ освѣщеніемъ театрѣ», як, наприклад, на афіші 11 вересня 1816 р.

й партер був даровий. [1] Пізніше, у 1840 році, антрепенер мусів давати одну виставу на користь бідних. [2]

Театр був міський і відав ним спочатку магістрат, а потім міська дума. [3] Десь коло 1835 року, коли київський театр переживав кризу, для керування театральними справами було організовано «театральную дирекцію», що відала не тільки цим головним театром, але й иншими. Адже задовольнити цілком потреби Київа цей театр, звичайно, не міг. З одного боку, в такі гарячі для театру часи, як «контракти», на які з'їздились тисячі «контрактовичів», приїздили до Київа також ріжні скрипалі, співаки, капели, навіть драматичні трупи; всі вони, звичайно, потрібували для своїх концертів і вистав спеціяльних помешкань, і ось для них використовують залі контрактового будинку, [4] а також пристосовують приватні будинки, наприклад, будинок Короб'їна на Подолі, полковника Іванова на Печерську, [5] а також будинок ремісничої школи на Подолі.

З другого боку «механическія представленія» (циркового типу), для яких сцена театру не була пристосована, відбувались в приватних помешканнях «подъ липками (як в Берлінській «Unter den Linden») въ домѣ подполковника Самойлевича», «и на Печерскѣ въ домѣ Тейзнера на Провалье», «въ домѣ генерала Засса», [6] а також на мінеральних водах і в літньому садовому театрі, який було збудовано в сезон 1833—4 років. [7] Трохи раніш, мабуть в 20-х роках, було пристосовано для театральних вистав будинок масонської ложі, про що була мова вище. [8]

Театрові належала досить велика садиба, що прилягала до театрального будинку з західнього боку. Вона займала, окрім місця, що в останні часи під Европейським отелем, також відповідну по довжині частину був. Трьохсвятительської вулиці, а також садиби—по Хрещатику номер четвертий (ріг Хрещатика й Трьохсвятительської) [9] і по Трьохсвятительській номер третій. Це добре видно на згаданому плані 1816 р. Меленського. На цьому плані ріг

---

1 Афіші Центрального Архіву.

2 Мердеръ А., Къ заботамъ... («Кіев. Стар.» 1901, IX, с. 87).

3 Ibidem, с. 86.

4 Ернст Ф., Контракти; Николаевъ, Драмат. Театръ, с. 24, 26.

5 Афіші Центрального Архіву за 1823 р.

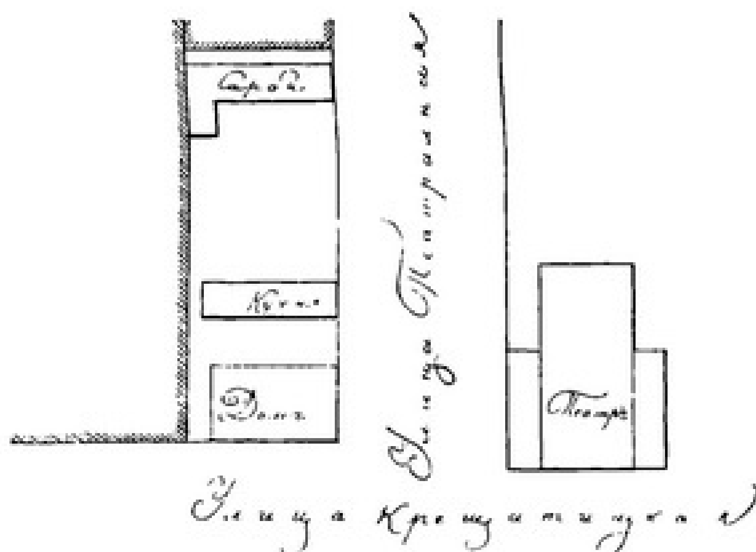
6 Афіші Центрального Архіву за 1823, 1827 рр.

7 Николаевъ, с. 24, Дѣло генералъ-губерн. Архива за 1837 р. № 30.

8 Для уяви про широту обсягу компетенції театральної дирекції приведемо дані з фінансового відчиту дирекції за 1836 рік: прибуток складався з сум: решти від 1835 року—735 р. 58 к., поступило в 1836 році: «1) отъ содержателей буфета 220 р., 2) за квартированіе въ домѣ принадлежащемъ дирекціи актеровъ 487 р. 50 к., 3) за концерты въ контрактовое время 100 р., 4) за данныя въ садовомъ театрѣ и при минеральныхъ водахъ механическія представления—225 р., 5) за неприбытие музыкантовъ штрафъ 15 р.». Всього—1783 р. 8 1/4 к. Видатки: «1) жалованье чиновникамъ и служащимъ канцеляріи 1475 р. 2) выдано смотрителю за перевозку досокъ и очистку лѣтняго театра 12 р., 3) возвращенье штрафа 15 р. Итого 1502 р. 33 к. Остатокъ 280 р. 75 1/4 к.».

9 Де пізніше збудовано дім, що належав в кінці XIX і першій половині XX стол. відомій фірмі годинників Верле, де містилась також в ті-ж приблизно часи й ювелірна фабрика Маршака.

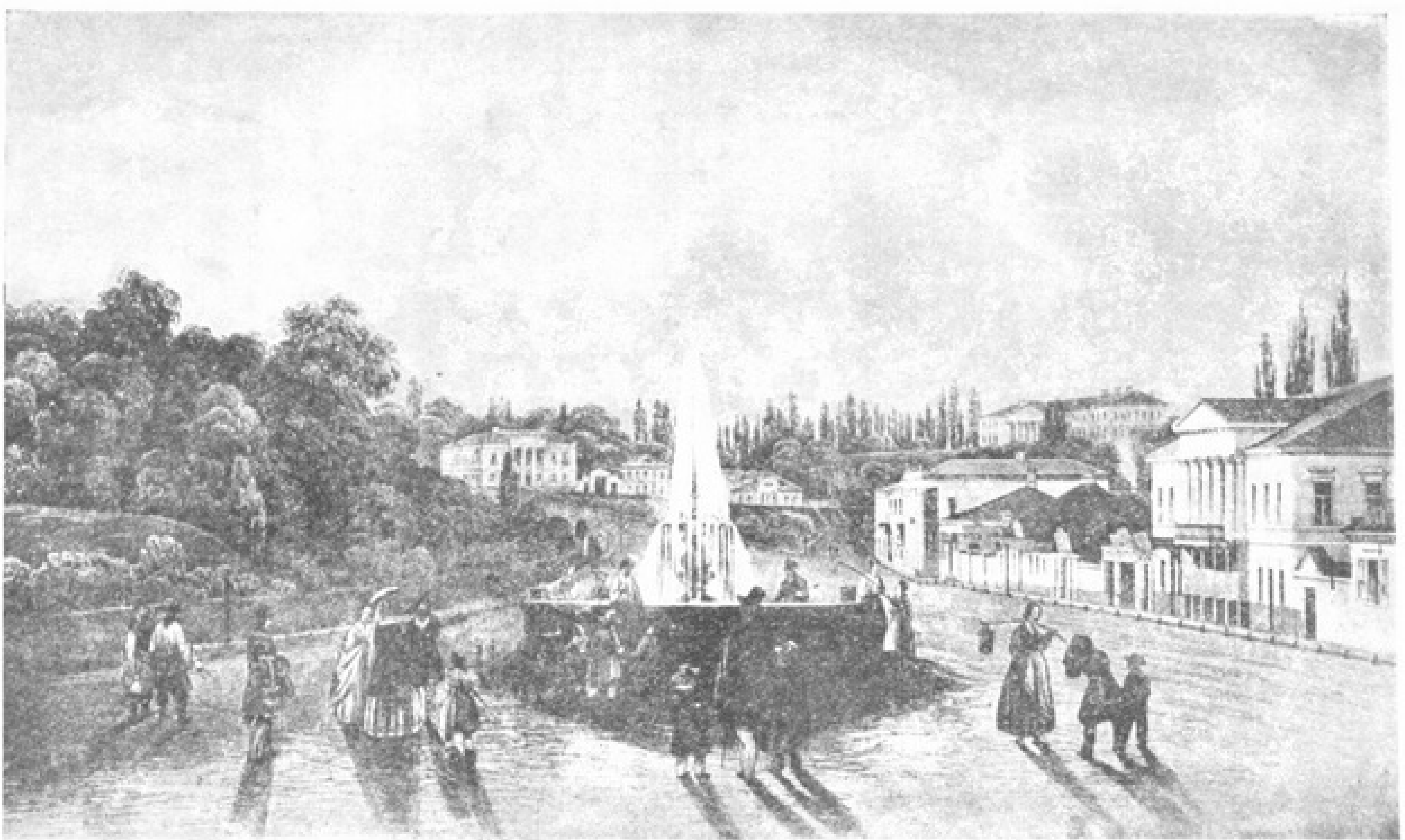
будинку, що ним закінчується квартал протилежного театрові боку Хрещатику, припадає як-раз проти середини театральної садиби. Коли прийняти на увагу масштаб планів Меленського й Шмигельського, то садиба театральна займала по Хрещатику 33—35 сажнів, а по Трьохсвятительській коло 30 сажнів. На театральнії садибі в плані Меленського зазначено також два будинки: один фронтом до Хрещатику, на певному віддаленні від театру, другий—в формі глаголя—в глибині двору. Яке призначення цих будинків було спочатку, невідомо. На плані Шмигельського про це вже зазначено. Він має заголовок: «Планъ городскому мѣсту, состоящій в старокіевской города части между улицами Крещатицкою и Театральною съ показаніемъ Городского театра, дому занимаемаго конторою театра съ прочими службами». Дати план не має. Датовані роботи Шмигельського, що був за міського землеміра у Київі, відносяться до років 1834—1848. На цьому плані зазначено й Театральну вулицю, яка перерізує садибу театральну на дві частини. Праворуч від вулиці зазначено самий театр дуже схематично, але все-ж так, що він відповідає виображенню театра на панорамі. Ліворуч від Театральної вулиці зазначено: «домъ», «кухня» й «сарай». З заголовку плана Шмигельського походить, що в будинку, який виходив фасадом на Хрещатик, містилась контора театру. Цей будинок зазначено і на плані Меленського 1816 р. Ми бачимо його також, як сарай і дах кухні, і на панорамі (його лише прикрито трохи тополями). Це гарненький «ампірний» будиночок з фронтоном на чотирьох колонах і сьома (?) вікнами, що виходили на Хрещатик. Дах на ньому високий, покритий (як більшість тодішніх київських будинків) дошками з двома коминами на кінцях гребеня. Певности в тому, що це той самий будинок, що його зазначено на плані 1816 року, немає. Можливо, що підчас прорізки Театральної вулиці для неї замало було місця між театром і конторою, і будинок театру перенесли й переробили.

Театральна вулиця з будівлями театральними з плану Шмигельського.

Будинок цей міг служити не тільки як контора. В 1840 р. Бібіков в листі до губернатора Фундуклея просить його звернути увагу на «положеніе зданія (театра) и жилого дома при немъ находящегося...» [1] Можливо, що це й єсть «жилой домъ». В наведенії вище

[1] Мердеръ. Къ заботамъ генералъ-губерн. Бибикова. («Кіев. Стар.», 1901, сентябрь, докум. 96).

«Площадь театра» в 1846 р. за малюнком М. Сажина.

прибутковій відомості 1836 р. між иншим сказано, що одержано за «квартированіе въ домѣ, принадлежащемъ дирекціи, актеровъ 487 р. 50 к.». [1] Чи не в цьому будинкові мешкали артисти (?). Коли це припустимо, то стане ясним, чому за будинком збудовано спеціяльну велику «кухню».

Спинимось ще трохи на отеченню театра.

Коли саме проведено Театральну вулицю, мені не пощастило встановити. На плані 1816 року немає жадної ознаки існування тут вулиці. Можна лише сказати, що її проведено, мабуть, між 1837 і 1843 роками. Річ в тім, що театральна садиба своєю північною стороною майже упиралась в високий старий вал (остаточно закінчений Мініхом), що йшов по південнім боці теперішньої Костьольної вулиці й кінчався в місці десь біля сучасного пам'ятника Дрентельну й меморативної колонки в пам'ять упорядкування Володимирської гори в 1849 році. [2] Цей вал почали зрівнювати спочатку мабуть під час будування костьола (1818—1838 рр.), а остаточно лише з 1837 року, коли зрівнювали й инші старо-київські вали, що йшли біля теперішньої Малої й Великої Підвальних вулиць. [3] В 1843 році «Театральна» вулиця вже фігурує в «изъясненіи плана Кіева 1843 г.». [4]

В. І. Щербина, а за ним і В. С. Іконніков висловили думку, що Театральною вулицею в свій час називався Хрещатик тому, що на ньому був театр. [5] Це звичайно, помилка. Помилковість цеї гадки доводить як план Шмигельського, де вулиця Театральна зазначена перпендикулярно до Хрещатика, а саме на місці Трьохсвятительської вулиці, так і «изъясненіе плана Кіева 1843 г.», де відріжняється Хрещатицька вулиця від Театральної: Театральну вулицю помічено в старокиївській часті міста під числом 5, а Хрещатицьку—в тій же частині під числом 10. Нарешті, на великому «Геометрическомъ спецыальномъ планѣ города Кіева, составленномъ 1847 году декабря 31 дня», [6] зазначено точно й довжину її: вона займала сучасну Трьохсвятительську вулицю від Хрещатику до Михайлівської площі.

Ще де-кілька слів про площу, де стояв театр. Хоч Хрещатик, як ми бачили, почав заселюватися з кінця XVIII ст., все-ж ще довго—до сорокових років XIX ст. він не був значною вулицею. В тридцятих роках ще, наприклад, десь в районі кол. Думської площі було

---

[1] Дивись прим. 8 на с. 21.

[2] Цей вал прекрасно видно на планах 1803 і 1806 року.

[3] Иконниковъ В., Кіевъ... («Кіев. Стар.», 1904, ноябрь, с. 192); Антоновичъ В., Къ вопросу объ уничтоженіи Ярославова вала, К. 1895, с. 9.

[4] Изъясненіе плана Кіева С. П. 1843, печатано в типографіи Карла Крайя. Я користався з екземпляру київської публічної бібліотеки, який оправлено в одну палітурку з иншими книгами по Київу під ч. І. 3669.

[5] В. Щербина. Изъ семейнаго архива, II. Записки Евстафія Петровича Рудыковского (1796—1874), «Кіев. Стар.» 1892, май, с. 199; Иконниковъ В. Кіевъ въ 1654—1855 г.г. («Кіев. Стар.», 1904, октябрь, с. 43).

[6] У Всеукраїнському Історичному Музею.

озеро й млин.[1] По словах одного з мемуаристів тоді-ж таки «на мѣстѣ Крещатицкой улицы (мабуть теж в районі Думської площі) былъ лугъ, на которомъ паслись коровы»,[2] а по словах другого, перед театром було болото. В. Г. Барщевський саме розказує, що в 30-х роках «первый домъ на углу Крещатика былъ деревянный; въ немъ помѣщался театръ; противъ этого дома посреди площади было болото, кажется, никогда не высыхающее, далѣе шли дома, незаслуживающіе никакого вниманія».[3] Лише в сорокових роках, після пожежі Печерська і знищення значної частини його й Клова для збудування кріпости, падає значіння Московської вулиці, що довго була центром київської торгівлі, і центр київського життя поволі переходить на Хрещатик.[4]

Що до площі перед театром, то її остаточно приводиться в порядок, здається, лише в 1843 році. Тоді київський поліціймейстер Я. М. Третьяков будує проти театру гранітний фонтан і називає його по імені тодішнього цивільного київського губернатора Фундуклея—Іваном.[5] Сама площа в офіційних виданнях «театральною» не називалась, але на літографії Лаверта 1846 року, зробленій по малюнку М. Сажина, її названо «площадью театра». Художник Сажин одночасно з Т. Шевченком змальовував в 1846 р. київські краєвиди,[6] і те, що він її змалював, і свідчить, що театральна площа в ті часи визначалась своїм художнім виглядом. На літографії Лаверта вона має справді гарний вигляд: в центрі—фонтан в шостикутному басейні, праворуч—стрункі ряди колон на портиках будинків, з яких один залишився й досі (вул. Революції ч. 49). Коли ми пригадаємо, що обидва будинки на рогах Хрещатика, що виходили на цю площу,[7] теж були збудовані в стилі ампір, то стане ясно, що частина площі, де був театр, вкупі з ним являла досить добре витриманий архітектурний ансамбль в стилі ампір. Далі йшли будинки инших типів, але вгорі на задньому плані всього краєвида знову бачимо стрункі колони будинку дворянства, пізніше банку, а також колони будинку Мандельштама (вул. Революції № 27), які дають архітектурну закінченість загальному краєвиду. М'які маси дерев «государева сада», що зліва оточують площу, надають теж мальовничости всій площі.

---

[1] Н. Тумасовъ, Исторія кіевской второй гимназіи («Кіев. Стар.», 1902, май, 246). На плані 1803 на схід від теперішньої «Думської площі» зазначено озерце.

[2] Воспоминанія и автобіографія одесскаго протоіерея Николая Ивановича Соколова («Кіев. Стар.», 1906, октябрь, с. 191).

[3] Сборникъ сочиненій Вас. Гавр. Барщевскаго, с. 97.

[4] Иконниковъ В. Кіевъ («Кіев. Стар.», 1904, декабрь, с. 522—4).

[5] Закревскій, с. 429, Фундуклей, с. 334; Сементовскій, Кіевъ и его свять, Кіевъ, 1864, с. 117. На плані у Фундуклея фонтан названо «Фундукле скимъ», але в пізніших виданнях зветься—«Іваном», напр., на рисунку Н. Б літ. Р. Гундризер в Журналі Міністер. Внутріш. Справ 1855 рік.

[6] Чалый, Жизнь и произведенія Т. Г. Шевченка, с. 51—55.

[7] Один—контора театра, а другий з півкруглим портиком з колонами вважався одним з кращих будинків на Хрещатику; в ньому мешкав попечитель Траскін (Кіев. Стар., 1884, березень, с. 504).

Почали розбирати будинок театру в серпні 1851 року.

Вже в 1850 році в «Москвитянинi» єсть натяки на будування ового театру у Київі. «Мы не можемъ похвалиться хорошими деораціями», пише кореспондент про театральні вистави в старому еатрі і добавляє: «слышно, что скоро намѣрены воздвигнуть новое даніе театра». [1] В 1851 році читаємо: «зданіе театра окончило уже ослѣдний сезонъ своего существованія,—въ началѣ августа приступили къ сломкѣ его; между тѣмъ, въ это время, явились на сценѣ го нѣсколько личностей, выходящихъ изъ ряда обыкновенныхъ». [2]

Ніколаєв дає докладніші дані про останні дні існування театру: остання вистава відбулася 30 липня 1851 року—трупа Рикановського поставила двохактну комедію Григор'єва I «Житейская школа» і одноактний балет, а 10 серпня вже почали розбирати театр. [3]

Відомості, що подає «Москвитянинъ», не викликають сумніву, і тому ми мусимо залишити без уваги твердження інженіра Н. І. Полійна, ніби він бачив цей театр ще в 1853 році. [4]

Що в 1852 році вже не існувало цього театрального будинку, свідчить і Сементовський, що в 1852 році писав: «Еще недавно... близъ возвышенности старо-кіевской существовало деревянное зданіе театра, снесенное въ прошломъ году по ветхости». [5]

Як бачимо, і п'ятидесяти років не простояв перший театральний будинок у Київі: дерев'яний, він скоро струхлявів і був вже замалим для київського населення середини XIX ст., яке з часу заснування театру побільшало більш ніж удвоє.

За де-кілька років після його знесення в 1856 році стояв вже новий театр, камінний, далеко більший. [6] Цікаво, що цей новий театр будують не на місці старого, а на «Новом строеньи», на місці теперішнього оперного театру, на території, що тоді допіру лише почала заселюватись. Там як-раз перед цим збудовано університет, першу гімназію, левашівський пансіон і почала осідати людність, що її було зігнано з Клова й Печерська, одведеного в 30-х роках під кріпость.

Таким чином, при виборі місця для нового театру було вжито тих самих принципів, що й для старого: рахували не на старі центри київського життя, а на інтереси людности, що оселялась в нових районах. В даному разі окрім того передбачали поширення міста на захід, де лежали великі простори незаселених ще земель.

---

[1] Москвитянинъ, 1850 р., VI, с. 63.
[2] Москвитянинъ, 1851 р., кн. II, с. 41.
[3] Николаевъ, с. 32, 34.
[4] ...ментовскій, Кіевъ и его достопамятности, Кіевъ, 1852, с. 176.
[5] ...Кіев. Стар.», 1870, октябрь, докум., с. 152.
[6] ...удований по проєкту архітекта Штрома і відкритий 2 жовтня 1856 р.

ПРОПУСКИ Й ПОМИЛКИ

стор.	рядок	надруковано	треба
4	1	XVII	XVII ст. „Алексѣй чело-
5	1	Тульчині	Тучині
17	27	чільний	чільний портік й
18	прим. 1	[1]) ibid. ст. 119	Андріевскій А., Историч. матер. архива кіев. губерн. правленія вып. 10 Кіевъ 1886 ст. 119.